

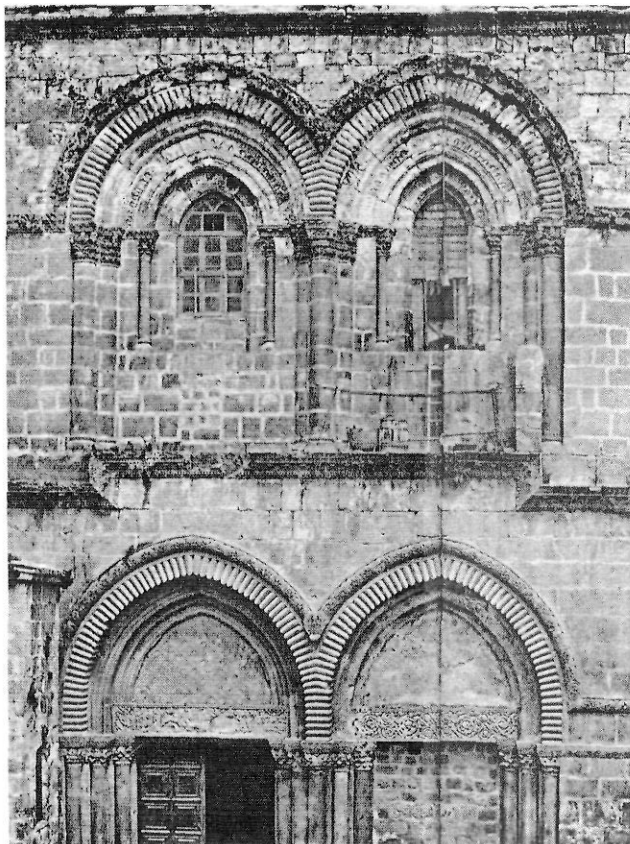
La decoració de la porta de l'església d'Agullana és idèntica a la d'algunes esglésies de Terra Santa. (A la dreta, la façana de la basílica del Sant Sepulcre de Jerusalem, s.XII).

havia varen caure, exceptuant el molt massís, sòlid i ferreny que encara s'enlaira orgullós i desafiant a l'interessant nucli de Sant Llorenç de la Muga. Mai no sabem, per exemple, si es va arribar a aixecar una torre de campanes romànica a Santa Maria de Lledó. No es va construir o va caure?

En aquest territori no hi trobarem, per tant, moltes edificacions senceres ben conservades anteriors al segle XII, les que eren bastides amb pedres només desbastades o amb carreus de mida petita. En canvi, s'hi han mantingut dempeus, com a les contrades veïnes del Vallespir i l'alta Garrotxa, nombroses esglésies del romànic evolucionat, dels segles XII-XIII, construccions generalment simples i austeres, però de gran solidesa, fetes amb carreus grossos, ben tallats i polits i cobertes amb fermes voltes apuntades.

A les terres de les Salines i Bassegoda no existeix cap mostra important d'arquitectura religiosa gòtica. En els segles del gòtic el país ja estava saturat de l'art anterior, el romànic. Però també cal tenir molt en compte la continuïtat de les formes tradicionals romàniques en el món rural. No cal pas al·ludir al nord de França: mentre al mateix Empordà al segle XIII es bastia el gran temple gòtic de Santa Maria de Castelló d'Empúries, a la capital del comtat les esglésioles i capelles menys importants seguien adoptant amb més o menys fidelitat i durant molt de temps la manera i les formes de l'art anterior. És el que anomenem romànic de perduració o d'inèrcia, del qual trobem mostres als segles XIV i XV, i fins més tard en aquest territori.

A continuació es procurarà donar una visió, forçosament breu i esquemàtica, dels diferents monuments i restes arqueològiques de les Salines i Bassegoda, seguint un ordre cronològic dins de cada tema. De cada període o apartat hi ha la intenció d'esmentar la majoria dels elements d'interès, sense pretensió d'exhaustivitat, i de donar relleu als que es consideren més notables per diferents motius.

Arquitectura religiosa

La colonització benedictina del territori té com a punts fonamentals les fundacions dels monestirs del segle IX de Sant Pere d'Albanyà, aviat convertit en simple cel·la dependent de Santa Maria del Vallespir (després, d'Arles) just a l'altre costat de la carena pirinenca, i Sant Martí de la Muga o de les Escaules, del qual avui no queden rastres apreciables. Santa Maria de Panissars, cenobi i hospital al pas de la via Domitia-Augusta per l'Albera, va ser una fundació també de l'abadia d'Arles, del segle X o inici del XI, sobre les restes romanes dels Trofeus de Pompeu, que després passà a dependre del monestir de Ripoll. Sant Llorenç del Mont o de Sous, en un replà elevat de la muntanya del Mont, coronada per un castell i més tard pel popular santuari de la Mare de Déu, es va fundar al segle IX. Santa Maria de Lledó fou un important priorat de canonges agustinians, eixit de l'abadia de Vilabertran al darrer quart del segle XI i fundat sobre unes esglésies anteriors, abandonades. D'alguns d'aquests cenobis es conserven edificacions i restes de gran interès, però cal que les comentem dins del conjunt del patrimoni que ha arribat als nostres dies en aquest territori.

Les construccions anteriors al romànic, l'arquitectura que anomenem preromànica, malgrat les consideracions prece-

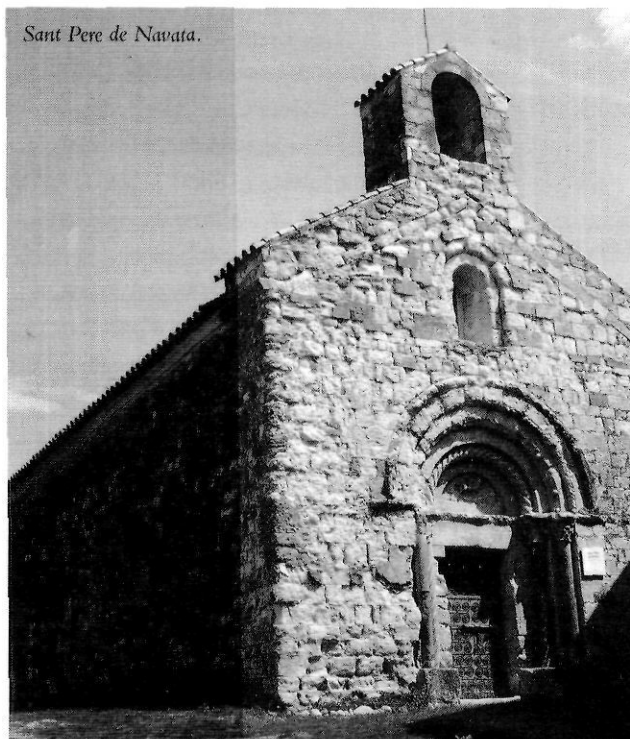
dents, té una presència gens negligible en aquestes contrades. D'aquesta arquitectura dels segles IX i X en resten dempeus sectors més o menys importants de diverses esglésies amb capçalera carrada (absis trapezials o rectangulars) o en planta de ferradura més o menys pronunciada, tot d'un interès extraordinari pel seu arcaisme, especialment les parts conservades de Sant Quirze d'Olmells (Llers) i de Sant Julià de Ribelles, la nau de Sant Briç de Tapis, els absis de Sant Pere dels Vilars, Sant Feliu de Carbonills i Sant Llorenç de la Muga... Com a mostres certament excepcionals hi ha l'església de Santa Maria de Vilanar, un dels grans monuments preromànics del país, amb absis central rectangular i absidioles de ferradura i decoració esculpida d'influència carolíngia i temes clàssics, la de Sant Pere d'Albanyà (amb façana d'època posterior), d'una nau, transsepte i tres absis, on s'ha descobert la finestra de capçalera de la nau que acaba de confirmar aquesta atribució estilística i cronologia, i Sant Martí del Forn del Vidre (la Jonquera), una cel·la trícara (capçalera en forma de trèvol), monument d'una gran singularitat per les seves arrels molt arcaïques, que desgraciadament encara no és visitable.

Les manifestacions romàniques del segle XI tenen pocs exemples sencers a la zona i alguns encara sense decoració «lombarda», com la capella de Sant Esteve del Llop (Darnius). Una mostra excepcional, tot i trobar-se en ruïna, és el monestir de Santa Maria de Panissars, ja esmentat, amb l'església proveï-

da de cripta i de planta molt especial. Sant Martí de Queixàs (Cabanelles) és, segurament, l'església que presenta els enigmes més inquietants de totes les que encara queden per explorar i estudiar amb profunditat de les nostres comarques. L'església monàstica en ruïnes de Sant Llorenç de Sous és l'exemple perfecte de l'adaptació del romànic llombard a l'esperit de l'arquitectura autòctona.

Potser el més prudent és no comentar cap aspecte de les restes de la petita, però interessant, església de Sant Miquel de la Cirera (del segle XI, amb alguns murs probablement anteriors), que havia estat una cel·la de l'abadia d'Arles des del segle IX, ja que ha estat desfigurada per la manipulació nefasta d'uns «restauradors» irresponsables i incults.

A les Salines i Bassegoda, com a les terres veïnes (bona part de la resta de l'Alt Empordà, la Garrotxa, el Vallespir, el Pla de l'Estany) hi proliferen esglésies rurals dels segles XII i XIII que presenten, amb poques variacions, un esquema força repetitiu: una nau amb absis semicircular, volta apuntada i un tipus de porta d'arcs en degradació sense gens o molt poca decoració, àmpliament difós a cada costat de la carena pirinenca, *grosso modo* des del coll d'Ares al litoral. Són esglésies austeres, però elegants, uns edificis alhora fermes i esvelts. En són mostres els temples de la Vajol, Darnius, Bassegoda, Lliurona, Pincarcó, Corsavell, Fontfreda, Sant Martí Sesserres i també Santa Maria del Palau, amb la seva alta i elegant espadanya, i Santa Coloma de

Capçalera i campanar de l'església de Sant Llorenç de la Muga.

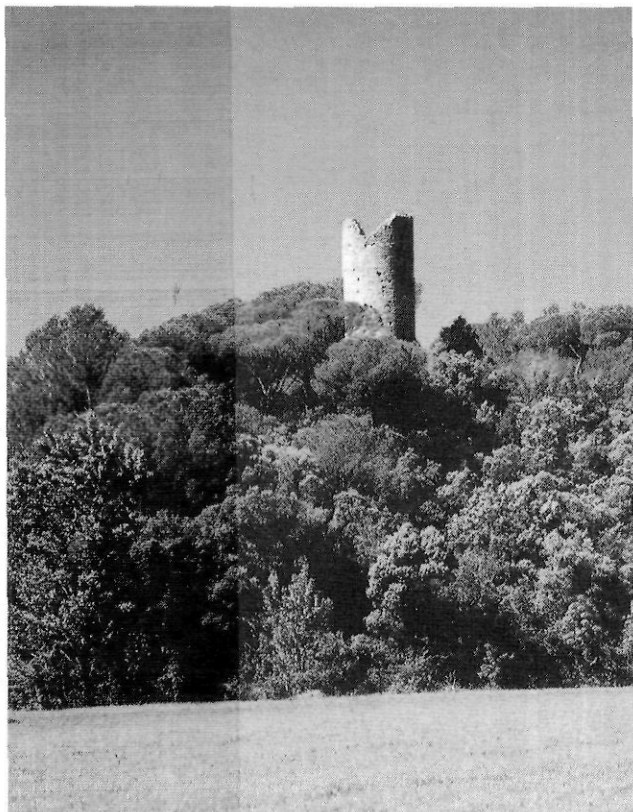
Cabanelles, amb el laberint grafitat. Altres esglésies més complexes presenten escultura a les portades o a l'interior, com ara Sant Martí de Maçanet de Cabrenys i la façana de Santa Maria de Cistella, que ofereix un conjunt ornamental emparentat amb el de l'antiga canònica de Lledó. Santa Maria de Lledó és, per molts conceptes, el gran monument romànic del territori, per l'arquitectura i l'escultura de la seva església, les restes del claustre i tot el conjunt conventual. L'escultura, d'una gran qualitat, dins l'influx de l'escola rossellonesa i tolosana, té paral·lels, a més de Cistella, a l'església propera de Sant Pere de Navata i també a Santa Maria de Costoja, just al llindar del Vallespir. Dues peces d'escultura són especialment dignes d'esmentar: les làpides sepulcrales que avui podem veure a les esglésies d'Albanyà (procedent de Sant Feliu de Carbonills) i Maçanet de Cabrenys (de Sant Miquel de Fontfreda).

Santa Maria d'Agullana, edifici d'una remarcable esveltesa, mereix una atenció especial en tot el seu conjunt, però d'una manera particular per la seva portada, que té una arquivolta decorada amb el tema de motlures de bossell múltiples, d'ori-

gen oriental, àrab, adaptat en edificis cristians de Terra Santa amb les croades; per exemple a la façana de la basílica del Sant Sepulcre (dels anys 1131-1144) i a l'església de Santa Anna, de Jerusalem. És un tema ornamental que es retroba a l'oest de França, a la regió d'Angulema.

La probable influència de l'arquitectura del Cister, o potser també dels ordes militars, es pot invocar en l'aparició de temples sense absis destacat, de planta simplement rectangular, ja del segle XIII, com ara Sant Mateu de Vilademires i Santa Maria de l'Estela.

Entre les construccions, tan interessants, que segueixen ja fora d'època les formes romàniques populars, el «romànic d'inèrcia», hem d'esmentar en primer lloc l'església del santuari de Santa Maria del Mont («patrona de l'Empordà», com diu la glossa de Jacint Verdaguer), construïda a la segona dècada del segle XIV. Altres esglésies tardanes d'aquesta tipologia són Santa Magdalena (Terrades), Sant Joan de Baussols, la Mare de Déu de la Fau, l'ermita dels Apòstols (de Lledó) o la de Sant Jordi (Sant Llorenç de la Muga).

Conegut com el castells dels Moros és el castell d'Escales. Vilanant.

Castells, muralles i torres

Els castells roquers o encimbellats de les terres de les Salines i Bassegoda són, com a tot el país, majoritàriament enrunats. Es coneixen alguns rastres de fortaleses dels primers temps del domini carolingi, castells clarament prefeudals, sempre amb vestigis molt minsos, amb murs generalment de pedra seca. El castell d'Arget (Albanyà), dit també de Ballabriga, té restes encara força aparents, mentre els vestigis dels de Bac Grillera, de Falcó i de Cornell són quasi inexistent o, segons com, molt dubtosos. En canvi, hem pogut identificar i tenim en estudi les restes de la Roca de Maçanet, documentada al segle IX, igualment que el «castell de Bassegoda», sobre la Menera i la seva explotació minera antiquíssima. Tot i que l'única documentació coneguda que hi fa referència sigui baixmedieval, de l'època de Jaume I, les restes evidencien una datació molt reculada.

Altres castells medievals, en les parts subsistents, són els de Cabrera, Mont-roig, Biure, el Mont, Sant Llorenç de la Muga, la comanda hospitalera d'Avinyonet i el de Llers, amb tot el dens conjunt del seu entorn, del qual formen part, entre d'altres més enrunats, els castells d'Hortal, de Molins i de les Escaules. El característic castell residencial gòtic o castell-palau és present la Boadella, Palau-surroca i Vilarig, aquest darrer amb sectors més antics i interessants reformes ornamentals renaixentistes.

De les muralles, sovint en queden restes que defensaven les celleres o salvetats, com a Darnius, Albanyà, les Escaules o veritables recintes a l'entorn dels nuclis de població, com a Maçanet i, sobretot, a Sant Llorenç de la Muga, població remarcable per l'extensió i conservació dels elements de fortificació de la muralla: llenços de murs, torres i portals. Precisament, la torre gran aïllada i enlairada sobre el nucli de Sant Llorenç és pràcticament l'única de l'Empordà que es pot comparar a les de guaita i defensa medievals que existeixen a les terres veïnes del Vallespir i el Rosselló.

Arquitectura civil

Aquest és l'apartat segurament més ric i complex del patrimoni del territori i amb tota certesa el menys conegut i estudiat. Són gairebé innombrables les restes de poblats i de masos escampats per tot el seu espai geogràfic, un patrimoni arqueològic extraordinari que, de moment, no sembla que a ningú l'interessi investigar i recupear. Podem esmentar les restes de petits nuclis de població més o menys agrupats de Panissars, Corsavell, Carbonills, Caneres i tants d'altres que esperen uns adequats treballs d'excavació que contribueixin al coneixement de la població medieval d'aquestes terres quan, com hem dit, la investigació arqueològica de la dita època esdevingui habitual i prou reconeguda, com als països culturalment més avançats.

Els llocs de poblament es relacionen amb les restes d'explotació dels recursos naturals o amb les vies de comunicació: els camins i els ponts com el de Sant Llorenç i el de Sant Antoni, sobre la Muga. Es pot parlar dels molins, com el molt singular i arcaic anomenat el Molí de les Puces, a les Escaules, que no és únic, ja que en el mateix tram de la Muga n'hi ha restes d'altres de semblants. Les ruïnes del Molí de Balasc, a l'alta Muga, al terme

Monestir de Sant Llorenç de Sous. Albanyà.

d'Albanyà, d'origen altmedieval, ens evoquen els personatges de *La Punyalada de Marian Vayreda*. A més dels nombrosos molins i els diversos forns, cal considerar les fargues, de Maçanet, Sant Llorenç i altres punts, de tanta transcendència en l'economia tradicional del país durant segles.

El conjunt del Bertran, al terme d'Albanyà, es podria considerar un dels paradigmes d'aquest tipus de patrimoni cultural. Sembla clar que es pot identificar amb la vil·la Castellà, documentada al segle X. És un extens conjunt edificat, un gran mas fortificat o sala medieval, que comprèn les restes de dos colomars, un d'ells construït en *opus spicatum*. En el curs proper de la Muga hi ha encaixos tallats a la roca de suport de rescloses i passeres o palanques. Es tracta d'un lloc arqueològic d'interès excepcional.

El patrimoni d'època medieval del territori de les Salines i Bassegoda és d'una densitat extraordinària. Pel que fa a les restes de poblament i d'explotació preindustrial, encara s'ha de catalogar i estudiar en profunditat. Però el que ja coneixem i que tenim perfectament a l'abast, que és molt i molt important, s'hauria de divulgar de manera adequada. Aquesta tasca és primordial, no solament per acollir visitants i aconseguir el seu increment. L'organització d'itineraris transfronterers i de tota mena d'activitats conjuntes amb els veïns de Vallespir, històricament germans –tan propers físicament i alhora llunyans en esperit des de fa molt de temps–, seria una de les assignatures pendents, una carència que cal

corregir com més aviat millor. És molt necessari que els mateixos habitants de les terres de les Salines i Bassegoda coneixin i valorin el patrimoni històric i cultural del seu petit país. Ara més que mai ens convé recuperar i potenciar l'autoestima com a empordanesos i catalans.

Joan Badia-Homs és historiador.

Bibliografia

- CATALÀ ROCA, Pere, et al., *Els castells catalans*, R. Dalmau, editor, Barcelona: vol. II, 1969 i vol. III, 1971.
- BADIA-HOMS, Joan, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Diputació de Girona, vol. II-A, 1978 i vol. II-B, 1981 (segona edició ampliada, 1985).
- DIVERSOS AUTORS, *Catalunya romànica*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona: vol. IV, 1990, vol. VIII, 1989 i vol. IX, 1990.
- ROURA SABÀ, Pere, *Maçanet de Cabrenys*, Figueres, 1999.
- BADIA-HOMS, J., GENIS, M. T., GRIFÉ, R., AMBROSIO, J., CAMPASOL, V., *El casal i els colomers medievals del Bertran (Albanyà)*, Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos 34, Figueres, 2001.
- TREMOLEDA, J., MINOBIS, P. i B., *La Garrotxa d'Empordà. Lladó-Cabanelles*, Diputació de Girona, 2003.
- Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona / Caixa de Girona, monografies d'Agullana, Boadella d'Empordà, Darnius, la Jonquera, Lladó, Maçanet de Cabrenys, la Vajol i Vilanant.

Empedrat d'un carrer del nucli de Boadella.

